

TEMA 10. TEORIA CRÍTICA DE LA DESIGUALTAT DE GÈNERE

10.1. NOCIONS INTRODUCTÒRIES

Des del punt de vista etimològic, la paraula *feminisme* procedeix del neologisme francès *féminisme*, el qual procedeix al seu torn de la síntesi entre el vocable llatí *femīna* (dona) i el sufix francès *-isme*, que també s'emptra en valencià, entre altres usos, per a formar substantius amb el significat d'escola, doctrina o moviment com és el cas de socratismes, marxismes i avantguardismes. El terme s'encunya a França a final del segle XIX, però el primer ús no incloïa l'accepció contemporània, la qual li va ser conferida en 1882 per la primera sufragista francesa, Hubertine Auclert (1848-1914), qui va reprendre la paraula per a dotar-la de les connotacions actuals i al·ludir genèricament a aquells moviments socials que reivindicaven la justícia social i política per a les dones.

Encara que la filosofia o el pensament feminista pugna definir-se, sintetitzar-se o exposar-se des de diversos punts de vista i amb múltiples matisos, en general podria dir-se que implica almenys dos caràcters comuns en els diversos vessants: el principi d'igualtat de drets entre la dona i l'home com a idea central i el moviment d'activisme social i polític que pugna per la reivindicació de la realització efectiva d'aquesta igualtat en tots els àmbits de la cultura.

No obstant això, el desenvolupament històric del pensament feminista ha culminat en el sincretisme entre aquesta idea central i altres elements intel·lectuals clau de reivindicació social i política, com ara la cultura, el socialisme, l'ecologia, etc., circumstància que al seu torn condueix a presentar no un únic feminisme, sinó més aviat a distingir-hi una diversitat de feminismes, i amb això a al·ludir, en plural, a *feminismes*, cadascun partidari d'un discurs propi caracteritzat pels matisos respectius. Alfabèticament i sense ànim d'exhaustivitat, caldria fer esment de: anarcofeminisme, feminisme cultural, feminisme de la diferència, de la igualtat, ecofeminisme, feminisme filosòfic, feminisme de gènere, feminisme islàmic, lèsbic, liberal, marxista, radical, feminisme radical transexcloent, separatista i feminisme socialista. A més, en la consideració com a activisme social i polític reivindicatiu de la transformació de la societat, el feminisme ha activat com a conseqüència l'evolució del coneixement mitjançant la incorporació de la perspectiva de gènere, de manera que ha acabat generant noves àrees de coneixement com ara la història del feminisme, la geografia feminista o els estudis de gènere, etc., en què el denominador comú, en última instància, com el de qualsevol de les variants del feminisme esmentades, és la crítica a l'androcentrisme i, per extensió, a la concepció del món i de les relacions socials centrada de manera exclusiva o predominant en el punt de vista masculí.

La filosofia feminista, per tant, naix inicialment com a antítesi teòrica bel·ligerant contra el sexisme, consistent bàsicament en qualsevol mena de discriminació de les persones per raó de sexe. I en particular contra el masclisme, forma de sexisme caracteritzada per la prevalença de l'home i concretada en conductes, actituds i gestos de prepotència de l'home sobre la dona i en el seu tractament o consideració amb un estatus d'inferioritat. Aquestes conductes, actituds i gestos característics del masclisme poden produir-se en qualsevol àmbit de la societat i de les relacions individuals, i poden ocórrer tant en les manifestacions més explícites i brutals — assassinat, lesions, violació, tràfic de dones, matrimonis forçats, etc.— com també en les implícites o subtils —discriminació laboral, sostre de vidre, cavallerositat, paternalisme, micromasclismes, etc.). Quan les diverses manifestacions del masclisme en una societat són generalitzades i sistemàtiques, fins al punt de generar una violència estructural que presenta la subordinació de la dona a l'home com l'estatus natural de la comunitat política, en la teoria feminista sol parlar-se de patriarcat. Anàlogament, i en el mateix context teòric, el terme heteropatriarcat sol emprar-se en particular per a indicar l'aliança entre la dominació pròpia del sistema patriarcal i les identitats heterosexuales respecte de les altres.

10.2. EL PENSAMENT FEMINISTA; ETAPES HISTÒRIQUES

Òbviament, la filosofia feminista ha evolucionat al llarg de la història a mesura que la societat ha anat transformant-se, i a un ritme més o menys ràpid segons els països o les cultures on s'ha divulgat. Solen distingir-se tres o quatre fases o onades en el pensament feminista, la cronologia de les quals no és sempre coincident en els estudis de gènere a causa del grau de desenvolupament social i cultural de l'Estat en què es van iniciar i, també, a causa de la resistència de les estructures patriarcal i de la ideologia androcèntrica per la necessitat social d'assimilar la reivindicació dels drets de les dones i el seu estatus d'igualtat efectiva respecte dels homes en l'ordre jurídic i en tot àmbit polític i social.

Abans d'aquestes fases, habitualment s'hi distingeix, a més, una etapa prèvia anomenada protofeminisme o feminisme premodern, que fa al·lusió a autores o idees sorgides abans de la Il·lustració, moviment intel·lectual considerat com el punt d'inflexió històric del feminisme modern. El feminisme d'aquesta fase premoderna es caracteritza per la defensa de les dones en el context de les polèmiques de gènere i els denominats memorials de greuges, enumeracions de les situacions o les circumstàncies desigualitàries en perjudici de la dona que es remunten a l'Edat Mitjana. La poetessa Christine de Pisan (1364-c. 1430) va ser la precursora d'aquest protofeminisme occidental amb la seua obra *La ciutat de les dames* (1405), on es posiciona en la *querelle des femmes* —polèmica acadèmica i literària sobre les dones quant a la seua capacitat intel·lectual, dret a l'accés a la universitat, etc., que va durar fins a la Revolució Francesa— mitjançant la fabulació d'una ciutat al·legòrica habitada per un nodrit nombre de dones il·lustres en la història, cadascuna de les quals exemplificaria la refutació dels diversos arguments esgrimits pels querellants partidaris de la misogínia. Posteriorment, Poullain de la Barre (1647-1725) va articular un primer esbós de teoria feminista en les seues obres, principalment en *Sobre la igualtat dels dos sexes* (1673), on focalitza per primera vegada la dona com a subjecte epistemològic i sosté que el tracte desigualitari patit per les dones manca de tot fonament natural i procedeix d'un prejudici cultural. Amb això, transcendeix la simple llista de greuges, situa al centre del debat la reivindicació de la dona i del seu estatus igualitari amb l'home i, a més, assenyala la senda per a la crítica de les estructures socials desigualitàries, elements ja característics del feminisme modern en les fases successives.

10.2.1. 1a fase: el feminisme durant la Il·lustració

Tot i que, en general, els pensadors il·lustrats consideraven les dones excloses per naturalesa de la ciutadania, sí que hi hagué diversos intents de procurar la integració de la dona en el moviment intel·lectual il·lustrat i en la Revolució Francesa, en condicions igualitàries respecte de l'home i amb totes les implicacions socials i polítiques. Entre aquests intents cal destacar els clubs patriòtics de dones, fins a 56 associacions de dones republicanes que tingueren un activisme polític decisiu en el procés revolucionari mitjançant l'emissió de *Quaderns de queixes* amb els quals van reclamar la intervenció de les dones en la vida política. També la *Declaració dels Drets de la Dona i de la Ciutadana* (1791), redactada per Olympe de Gouges —pseudònim de Marie Gouze (1748-1793)— i destinada a denunciar l'omissió de les dones en la declaració masculina homònima aprovada per l'Assemblea Nacional Constituent francesa dos anys abans.

Però potser l'obra clau d'aquesta fase va ser *Vindicació dels drets de la dona* (1792), de Mary Wollstonecraft (1759-1797), amb la qual el pensament feminista passa definitivament de la perspectiva dels memorials de greuges a la reivindicació directa de la dona i de la igualtat amb l'home i, alhora, estableix les bases del feminisme modern, amb l'argument que les dones no són inferiors a l'home per naturalesa, sinó que semblen ser-ho perquè no han sigut educades en condicions igualitàries.

A Espanya, la redacció del primer tractat del feminisme espanyol sol atribuir-se a Josefa Amar y Borbón (1749-1833) qui, amb el seu *Discurs en defensa del talent de les dones* (1786), sosté que l'intel·lecte és indistint per qüestió de sexe i que la capacitat de les dones per a fer qualsevol activitat en l'esfera pública és, per naturalesa, idèntica a la masculina: les diferències són establides per l'educació.

10.2.2. 2a fase: el moviment sufragista

Considerada per alguns estudis de gènere com la primera onada del feminisme, va transcórrer aproximadament entre el primer terç del segle XIX i la fi de la Primera Guerra Mundial i es va desenvolupar bàsicament als Estats Units i Anglaterra. El tret principal és la reivindicació de la igualtat *de iure* de la dona amb l'home, és a dir, quant als drets de primera generació —civils i polítics, com ara la propietat i el sufragi respectivament— i de segona generació —socials i econòmics, com ara l'educació i el treball. L'impuls de l'activisme feminista als EUA i el Regne Unit va acabar per convertir el sufragisme en un moviment internacional.

Amb aquest esperit va nàixer el primer congrés sobre els drets de la dona als Estats Units, liderat per Lucretia Mott (1783-1880), Elizabeth Cady Stanton (1815-1902) i Susan Brownell Anthony (1820-1906), la Convenció de Seneca Falls (1848), la conseqüència de la qual va ser la *Declaració de sentiments* o *Declaració de Seneca Falls*, considerat el text fundacional del moviment feminista modern en què es denuncien les restriccions de tipus tant polític —dret al sufragi actiu i passiu, dret d'afiliació política, de reunió, etc.— com civil —manca de personalitat jurídica pròpia davant de la llei, pèrdua de la propietat dels béns en cas de matrimoni, pèrdua de la custòdia dels fills en cas de divorci, etc.— que afectaven les dones. Atesa la coincidència històrica del sufragisme feminista amb el moviment abolicionista de l'esclavitud de l'ètnia negra als EUA, es va generar un debat sobre si totes dues reivindicacions havien de caminar juntes o separades; i una vegada assolida l'abolició de l'esclavitud en 1865, els contactes entre feministes i dones negres, personalitzat amb Sojourner Truth —pseudònim d'Isabella Baumfree o Bomefree (1797-1883)— i el seu discurs *No soc una dona?* (1851), van evidenciar les diferències i especificitats entre la situació de les dones blanques de classe mitjana-alta, úniques feministes en l'època, i la de les dones negres. El sufragi femení es va establir en la 19a esmena de la Constitució en 1920.

Quant al Regne Unit, Emmeline Pankhurst (1858-1928) va fundar en 1903 la *Unió Social i Política de les Dones*, associació activista pels drets de les dones afí a l'esquerra política radical en què les integrants, conegudes com a *suffragettes* o sufragistes, tenien com a principal reivindicació la concessió del dret de sufragi actiu i passiu a les dones i usaven diverses tàctiques com ara vagues de fam, encadenaments públics, sabotatges, incendi de comerços i atemptats contra domicilis de parlamentaris o membres del Govern. Així mateix John Stuart Mill, en el seu assaig *L'esclavitud de les dones* (1869), va analitzar els factors que obstaculitzaven l'emancipació de la dona i el seu estatus igualitari amb l'home: l'educació destinada a assumir un determinat rol de gènere, la institució del matrimoni i, en general, les estructures socials coercitives de la construcció del gènere. Una llei de 1918 va atorgar a la Gran Bretanya i Irlanda el dret de vot a les dones de més de 30 anys que compliren uns certs requisits mínims de propietat, dret que no van aconseguir totes les dones majors de 21 anys en condicions igualitàries amb els homes fins a 1928.

El 25 de març de 1911, un incendi a la fàbrica de confecció de camises *Triangle Waist Company* de Nova York va deixar el tràgic balanç de 123 treballadores i 23 treballadors morts, a més de 70 persones ferides. Les eixides estaven tancades deliberadament i les víctimes no pogueren escapar del foc. Aquest succés va donar lloc al *Dia internacional de la dona treballadora*, oficialitzat per l'Organització de les Nacions Unides en 1975.

10.2.3. 3a fase: el moviment d'alliberament de la dona

També denominada segona onada feminista, transcorre aproximadament entre 1960 i 1990. A mesura que la igualtat jurídica de la dona amb l'home va anar implantant-se gradualment als diversos països, la fase anterior del feminisme va morir d'èxit, en el sentit que va anar desactivant-se a causa de la consecució dels seus mateixos objectius bàsics. Per això, tal vegada el tret principal d'aquesta segona onada va ser la pugna per combatre la desigualtat *de facto*, és a dir, discriminatòria per motius de sexe o gènere malgrat la igualtat *de iure*, legal o oficial. D'això ve que la bel·ligerància per eliminar les estructures desigualitàries incloga ara una àmplia gamma de qüestions com les relacions laborals, el matrimoni, la família, la salut reproductiva, etc.

Un exemple històric clar del fet que la igualtat jurídica no garanteix per si mateixa la igualtat fàctica en matèria de gènere va succeir als EUA en desencadenar-se la Segona Guerra Mundial. Quan va començar, la propaganda va animar les dones a treballar en els llocs de treball que els homes enviats a la guerra havien deixat buits; però quan la guerra s'acabà, moltes dones foren coaccionades a renunciar a aquests llocs de treball i tornar a les seues *veritables* tasques — domèstiques, de maternitat i criança— perquè els homes es disposaven a tornar a ocupar-los.

És la filòsofa francesa Simone de Beauvoir (1908-1986) qui comença aquesta fase amb *El sexe segon* (1949), obra clau perquè comporta l'expressió d'una teoria feminista moderna ja consolidada i en la variant de feminisme de la igualtat. Emprant sovint conceptes de la filosofia existencialista coetània, reflexiona sobre el significat de ser dona, investiga la situació de la dona i la possibilitat d'ampliació de drets i llibertats mitjançant l'aclariment de la seua identitat. Adverteix que la dona s'ha definit al llarg de la història no respecte de si mateixa, sinó d'alguna alteritat, com a mare, muller, filla, germana, etc., és a dir, com un ésser per a un altre, per la qual cosa la principal tasca històrica pendent és construir la seua identitat específica i mitjançant els seus propis criteris. Conclou afirmant que «No es naix dona, s'arriba a ser-ho»; és a dir, la feminitat no és una essència natural, sinó que el resultat de la història d'una civilització és el que crea l'estatus femení a través de l'educació i la socialització.

Destaca també l'aportació de la psicòloga social estatunidenca Betty Friedan —cognom de casada de Betty Goldstein (1921-2006)—, i en particular *La mística de la feminitat* (1963). En aquesta obra estudia la situació de submissió de les dones estatunidenques de la generació posterior a la Segona Guerra Mundial, descrites només en l'esfera privada —mullers, mares i mestresses de casa— però inexistents en l'esfera pública. Aquesta situació, que condueix a la impossibilitat d'assolir la plena realització personal i denominada per Friedan *el problema sense nom*, es manifestava en psicopatologies autodestructives com ara ansietat, addiccions, neurosis i suïcidi. Friedan va anticipar així allò que després la teoria feminista conceptualitza com a heterodesignació — assignació d'identitat elaborada i imposada per un altre i no autoescollida—, va vincular la causa d'aquestes patologies al bloqueig en el desenvolupament de la identitat del propi jo i va mostrar que, a més, es tractava d'una circumstància que afectava la dona amb independència de la classe social, ètnia, cultura, etc.

En aquesta fase es desenvolupa, a més, la variant del feminisme radical, principalment mitjançant el pensament de Katherine Murray (1934-2017) i Shulamith Firestone (1945-2012).

Entre les obres de la primera autora, més coneguda com a Kate Millet, destaca *Política sexual* (1970), en què la tesi principal afirma que l'estructura de dominació de gènere i l'assignació de rols individuals i socials propis del patriarcat no són una conseqüència de la naturalesa o essència humana, ni d'una inexistència de disparitat intel·lectual i emocional entre sexes, sinó un producte històric, social i cultural. Així, Millet va presentar el gènere com una categoria política anàloga a la classe social, la nacionalitat o l'ètnia, etc., i és per això que el va definir com l'estructura de la personalitat conforme a la categoria sexual, categoria política emprada pel patriarcat al llarg de la història per a conferir a les dones una ciutadania subordinada a partir d'una vinculació emocional: «L'amor ha sigut l'opi de les dones, com la religió el de les masses. Mentre nosaltres estimàvem, els homes governaven».

L'obra clau de Firestone és, probablement, *La dialèctica del sexe: en defensa de la revolució feminista* (1970). En aquest llibre, d'una banda, aplica l'instrumental analític de la teoria marxista de dominació de classe econòmica a l'opressió de gènere o *classe de sexe* patida històricament per la dona i assenyala que la causa bàsica de la dominació de gènere està en la càrrega biològica derivada de la maternitat i criança: la tirania de la biologia reproductiva. Abolir aquesta classe sexual necessària que les dones governaren la seua pròpia reproducció, raó per la qual una societat moderna no aconseguirà la igualtat de gènere real mentre la dona no adquireix el control de la dissociació entre la seua sexualitat i la càrrega biològica derivada de la reproducció mitjançant l'anticoncepció, l'avortament, la inseminació *in vitro*, etc. La dominació masculina és el resultat històric de la família biològica, perquè la vulnerabilitat i dependència de les dones durant l'embaràs, el part i el llarg període de criança confereix als homes un rol protector i, en última instància, dominant. A partir d'ací, d'altra banda, emprà la teoria psicoanalítica per a fer una anàlisi crítica de la família biològica. Segons ella, Freud va mostrar que l'origen de la dominació de classe sexual i la font de la repressió està en la relació de poder intrínsecament desigual de la família biològica, en la qual dones i nens són oprimits de la mateixa manera pel poder patern, opressió intensificada en les societats industrialitzades gràcies al model de família patriarcal estàndard: nuclear, monògama i heterosexual. Així, únicament la revolució socialista-feminista pot aconseguir posar fi al sistema de dominació de classes sexuals mitjançant la supressió de la família biològica, és a dir, eliminant la funció biologicoreproductiva de la dona per mitjà de la gestació artificial.

El feminisme radical va generar al seu torn la variant del feminisme de la diferència, el tret bàsic del qual consisteix a rebutjar la reivindicació de la igualtat sense més, perquè acabaria conduint a neutralitzar la diferència sexual i a imitar models i conductes masculins. Per contra, defensa la diversitat sexual com a element emancipador de la dona, qui té dret a la seua especificitat i ha de pugnar per conservar-la. L'objectiu final del feminisme de la diferència seria, doncs, una societat capaç de garantir el respecte a la diferent especificitat de cada sexe i oferir un tractament igualitari a tots dos. Algunes de les principals defensores són Luce Irigaray (1930-) a França amb *Jo, tu, nosaltres. Per una cultura de la diferència* (1990); a Itàlia Carla Lonzi (1931-1982), amb *Escopim sobre Hegel i altres escrits sobre alliberament femení* (1970); i Victoria Sendón (1942-) a Espanya amb *Marcar les diferències. Discursos feministes davant d'un nou segle* (2002).

10.2.4. 4a fase: superació de l'essencialisme i perspectiva essencialista

També denominat feminisme de la tercera onada —*third-wave feminism*—, expressió encunyada per Rebecca Walker (1969-) amb l'ànim de marcar la diferent perspectiva feminista respecte de la segona. En aquesta fase, el pensament feminista es caracteritza per criticar l'essencialisme i les definicions de feminitat, atès que pressuposen la universalitat de models i concepcions més aviat particulars de la classe mitjana-alta estatunidenca de raça blanca. Aquesta idea central, juntament amb l'assimilació i l'ús de categories característiques de la filosofia postmodernista i postestructuralista, porten el pensament feminista a ocupar-se de la micropolítica, a diversificar-se i incorporar diverses facetes, entre les quals cal destacar el feminisme racialitzat o antiracial, l'ecofeminisme, el lesbofeminisme, la teoria *queer*, etc., amb propostes teòriques que han conduït a problematitzar qüestions noves a les suscidades en onades anteriors, o bé a conferir a les mateixes qüestions un posicionament diferent, com ocorre amb la pornografia, la prostitució, el lesbianisme, la transsexualitat, el sadomasoquisme, etc. Entre les autores que pertanyen a aquesta onada en destaquem dues.

En primer lloc, la mateixa Rebecca Walker, qui va canalitzar el seu activisme amb la Fundació per a l'Activisme de la Tercera Onada, els estatuts de la qual reflecteixen el compromís amb la igualtat de gènere, la justícia racial, econòmica i social, etc., en un horitzó sincrètic entre el pensament feminista, el multiculturalisme i els valors socialistes. La principal obra teòrica de Walker probablement és *To be real: telling the truth and changing the face of feminism* (1996), recopilació d'articles propis en què el denominador comú és la reavaluació crítica del moviment feminista coetani. En concret, ofereix una visió alternativa d'unes certes qüestions polèmiques com els rols de gènere, el *power* feminisme, la política identitària, etc., i amb una particularitat metodològica característica de l'activisme d'aquesta tercera onada: l'ús d'una narrativa basada en testimoniatges i experiències personals per a denunciar la desigualtat de gènere i la injustícia social en general.

L'autora francesa Monique Wittig (1935-2003) és considerada la teòrica fundacional del feminisme lèsbic. Coincideix amb altres autores de la segona onada en la revisió i el debat del pensament feminista anterior, i amb les de la primera a considerar el sexe com una categoria construïda socialment i culturalment, no biològica, natural ni essencial, i per això la relació de poder entre homes i dones genera la categoria sexual, no viceversa. No obstant això, en *Les guerilleres* (1969) i *El cos lesbià* (1973), amplia aquest marc fins a l'heterosexualitat, per a concebre-la no com una mera qüestió de pràctica o identitat sexual, sinó més aviat com una autèntica institució social o règim polític, una manera de concebre i organitzar jeràrquicament el món, i per això orienta la seua anàlisi contra el binarisme sexual i el contracte social heterosexual obligatori. Aquest ordre social heteronormatiu ha de ser subvertit tant mitjançant la revolució social impulsada pel feminisme com mitjançant una revolució lingüística, perquè considera el llenguatge com un element clau en la configuració i el manteniment del contracte heterosexual. En línia amb la noció deconstructivista derridiana de fal·logocentrisme —predomini masculí en la construcció del significat—, «el llenguatge projecta feixos de realitat sobre el cos social, el marca i li dona forma violentament». Així, cal una revolució lingüística, una destrucció del discurs del sexe i del vocabulari i la gramàtica que instauren la identitat heteronormativa del gènere.

TEMA 10. COMENTARI DE TEXT. ANGELA DAVIS I JUDITH BUTLER

- 1a Quina és la posició del sufragisme de gènere liderat per Elizabeth Cady Stanton i Susan Brownell Anthony respecte del sufragisme racial liderat per Frederick Douglass? Resumeix les seues vicissituds.
- 2a Quina és la crítica principal d'Angela Davis al feminisme estàndard de la seua època? Assenyala'n els motius i desenvolupa la resposta. 7
- 3a Quina estratègia prèvia a la reivindicació sufragista va seguir l'ètnia negra i en particular els seus líders? Per què no va ser tan decisiva en l'acció política del sufragisme de gènere?
- 4a Segons Judith Butler, quin és el problema polític bàsic del feminisme? Exposa el seu argument i desenvolupa la resposta.
- 5a Exposa amb detall les nocions de *sexe*, *gènere* i *identitat* en la filosofia de Butler i estableix les diferències entre si i el rerefons polític de cadascuna.
- 6a Explica amb detall l'abast polític del llenguatge i la relació amb el poder segons la filosofia de Butler.